

aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa, interponitur; tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutiles cum exercitatione, dicitur et scribitur. Ejus partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur; cujusmodi est:

Angues ingentes alites, juncti jugo*.

Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota; quod genus: « Appius indixit Carthaginensibus bellum. » Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Hujusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephelis, Sosia**.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis, ejusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint, hoc modo:

* Ex *Medea*, ut videtur, Pacuvii aut Ennii.

** Terent. in *Andr.* act. I, sc. 1, 24.

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis, Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est præter æquumque et bonum*.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita latitia, jucundo exitu rerum. Verum hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur.

XX. Oportet igitur eam tres habere res** : ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur, et si cujus rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur (nam sæpe satis est, quod factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum); et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur; et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita di-

* Terent. in *Adelph.* act. I, sc. 1, 35.

** Ad Herenn. 1, 9.

cetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest, nec adjuvat, præteribitur; et si semel unumquodque dicitur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, quum se breves putent esse, longissimi sint: quum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: « Accessi ad aedes, puerum evocavi; » respondit; quæsi dominum; domi negavit esse. » Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, « domi negavit esse, » fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est.

Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gesta res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne quid per-

¹ Unumquidque.

turbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur; et omnino, quæ præcepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis*.

XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quæ solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si cause factorum exstabant; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam, et ad vulgi morem, et ad eorum, qui ² audient, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit.

Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut, quum obsit narratio, aut quum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco, aut non, quem-

* Perit omnino pars hæc operis; quæquidem an unquam exstiterit, grammatici certant. Vid. Spalding. ad Quintil. III, 3, 6.

¹ Rumorem. ² Audiunt.

admodum causa postulat, narretur. Obest tum, quum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo leniri oportebit. Quod quum acederit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, et ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri præsto medicamentum sit, et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, quum aut ab adversariis re exposita, nostra nihil interest, iterum aut alio modo narrare; aut quum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod quum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, quum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, quum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem perinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, quum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur, aut id, quod ipsum adjuvat, obscure dicitur et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. Recte habita in causa partitio *, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Ejus partes duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quæ, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat, fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur.

Quæ partitio, quid conveniat, aut quid non conveniat, ostendit; hæc debet illud, quod convenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: « Interfectam matrem esse a filio, convenit mihi cum adversariis. » Item contra: « Interfectum esse a Clytæmestra Agamemnonem, convenit. » Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat; et tamen suæ causæ commo consuluit. Deinde, quid controversiæ sit, ponendum est in judicationis expositione: quæ quemadmodum inveniretur, ante dictum est.

* Ad Herenn. I, 10.

Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, quum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, et partibus causæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incident in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo, animalis pars est; Thebani aut Trojani, genus.

XXIII. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur, « Ostendam, propter cupiditatem, et « audaciam, et avaritiam adversariorum, omnia « incommoda ad rempublicam pervenisse; » is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est, omnium

nimirum libidinum, cupiditas; ejus autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cujus genus posueris, ejus secum aliquam, sicut diversam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id quum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuatur eo tempore commodissime, quum ad ipsum ventum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam, adversarios, quos arguimus, et potuisse facere, et voluisse, et fecisse. Nam fecisse ostendere satis est: aut, quum in causa partitio nulla sit, et ¹ quum quiddam simplex agatur, tamen utamur distributione: id quod perraro potest accidere.

Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorum non tantopere ² pertinent: quæ versantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ convenire videbantur; quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus.

Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine trans-

¹ Abst quum. ² Pertinent.

igatur, et omnibus explicatis, peroratum sit; hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et comode senex in Andria*, quæ cognoscere libertum velit:

Eo pacto, et itam, et consilium meum
Cognosces, id facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum quati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberius vivendi fuit potestas**.

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis, perorare.

* Act. I, sc. 1, 22.

** Ibid. I, sc. 1, 24.

Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

XXIV. Confirmatio est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, et auctoritatem, et firmamentum adjungit oratio. Hujus partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera dividuntur. Verumtamen non incommodum videtur, quamdam silvam, atque materiam universam ante permistam et confusam exponere omnium argumentationum; post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus causæ, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ¹ attribuitur, quo suo quæque proprio et certo vocabulo² appelletur. Naturam ipsam definire difficile est: partes autem ejus enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est.

Hæ autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque homi-

¹ Datur. ² Appellatur.

num genus et in sexu consideratur, virile an muliebri sit; et in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius an Barbarus; patria, Atheniensis an Lacedæmonius; cognatione, quibus majoribus, quibus consanguineis; ætate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliuiosus; comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino, quæ a natura data animo et corpori considerantur, in natura considerata sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est.

XXV. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit.

In fortuna quæritur, servus sit, an liber; pecuniosus, an tenuis; privatus, an cum potestate; si cum potestate, jure an injuria; felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo

quæretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum.

Habitus autem appellamus, animi aut corporis constantem et absolutam aliquam in re perfectionem; ut virtutis, aut artis perceptionem alienius, aut quamvis scientiam; et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio industriaque partam.

Affectio est, animi aut corporis ex tempore, aliqua de causa, commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium est animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiæ, poetice, geometriæ, litterarum. Consilium est aliquid faciendi, aut non faciendi [vere] excogitata ratio. Facta autem, et casus, et orationes tribus ex temporibus considerabuntur; quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid factururus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usus oratione. Ac personis quidem hæc videntur esse attributa.

XXVI. Negotiis autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in

* Ad Herem. II, 5.

gestione negotii considerantur; partim adjuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio*, patriæ proditio**; deinde causa ejus summæ, per quam, et quamobrem, et cujus rei causa factum sit, queritur; deinde ante rem gestam quæ facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quæ negotiis attributa sunt,¹ queritur locus, tempus, occasio, modus,² facultates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum***. Ea autem opportunitas queritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit an fuerit.

¹ Queretur. ² Facultas.

* Ut in Orat. *Pro Rosc. Amer.*

** Ut in Orat. *Pro Rabirio.*

*** Ut in Orat. *Pro Milone.*

Tempus¹ est, id quo nunc utimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est), pars quædam æternitatis, cum alicujus annui, menstrui, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quæ² præterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quæ propter vetustatem³ obsoleverint, ut incredibilia videantur, et jam in fabularum numerum reponantur; et quæ jam diu gesta, et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis exsistent; et quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint; et item quæ instent in præsentia, et quæ maxime fiant, et quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspicendo longinquitas ejus est consideranda. Nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, et videre, potuerintne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni, et mensis, et diei, et noctis, et vigiliæ, et horæ, et in aliqua parte alicujus horum.

XXVII. Occasio est pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam

¹ Autem est. ² Præterierunt. ³ Obsoleverunt.

genere quidem utrumque idem esse intelligitur; verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur; in occasione, ad spatium temporis, faciendi quædam opportunitas intelligitur adjuncta. Quare quum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, et specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa privatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, convivium, somnus.

Modus ¹ est, in quo, quemadmodum, et quo animo factum sit, quaeritur. Ejus partes sunt, prudentia et imprudentia. Prudentiæ ² ratio quaeritur ex iis, quæ clam, palam, vi, persuasionem fecerit; imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, et cetera, quæ in simili genere versantur.

¹ Autem est. ² Aute m ratio.

Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

XXVIII. Adjunctum autem negotio id intelligitur, quod majus, et quod minus, et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod æque magnum, et quod contrarium, et quod disparatum, et genus, et pars, et eventus. Majus et minus, et æque magnum, ex vi, et ex numero, et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur.

Simile autem ex specie comparabili, ¹ aut ex conferenda atque ² assimilanda natura judicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vita mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: « sapere, et non sapere. » Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas, Pars est, quæ subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicujus exitus negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, ³ eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, con-

¹ Comparabile autem conferenda. ² Assimilanda. ³ Eventurumque.

siderandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia.

Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas *, consecutio. In hac eæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde, ejus facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis ejus et inventionis comprobatores atque æmuli; deinde, ecquæ ea de re, aut ejus rei sit lex, consuetudo, actio, judicium, scientia, artificium; deinde, natura ejus evenire vulgo soleat, an insolenter † et raro; postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueverint; et cetera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo, attendendum est, num quæ res ex iis rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis, aut utilitatis, consequantur: de quibus in deliberativo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eæ, quas commemoravimus, sunt attributæ.

XXIX. Omnis autem argumentatio, quæ ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut pro-

* Cap. xxvi.

† Ac.

babilis, aut necessaria debet esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: « Si peperit, cum viro concubuit. » Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

Complexio est, in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: « Si improbus est, « cur uteris? sin probus, cur accusas? »

Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, et ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: « Necessè est aut inimicitarum causa ab hoc esse occisum, nec metus, « aut spei, aut alicujus amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam « sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitia fuerunt, nec metus « ullus, nec spes ex morte illius alicujus commodi, « neque ad amicum hujus aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit « occisus. »

Simplex autem conclusio ex necessaria conse-

cutione conficitur, hoc modo: « Si vos me istud
« eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso
« tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod
« dicitis, non modo non fecerim, sed ne potue-
« rim quidem facere. » Atque hoc diligenter videre
oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit,
ut ne confirmatio modum in se argumentationis
solum habeat, et quamdam similitudinem neces-
sariæ conclusionis, verum ipsa argumentatio ex
necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod fere fieri solet,
aut quod in opinione positum est, aut quod habet
in se ad hæc quamdam similitudinem, sive id fal-
sum est, sive verum. In eo genere, quod fere
solet fieri, probabile huiusmodi est: « Si mater
« est, diligit filium. Si avarus est, negligit jusju-
« randum. » In eo autem, quod in opinione posi-
tum est, huiusmodi sunt probabilia: « Impiis
« apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui
« philosophiæ dent operam, non arbitrari deos
« esse. »

XXX Similitudo autem in contrariis et paribus,
et in iis rebus, quæ sub eandem cadunt rationem,
maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: « Nam
« si iis, qui imprudentes læserunt, ignosci conve-
« nit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gra-
« tiam non oportet. » Ex pari, sic: « Nam ut locus

« sine portu, navibus esse non potest tutus; sic
« animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. »
In iis rebus, quæ sub eandem rationem cadunt,
hoc modo probabile consideratur*: « Nam si Rho-
« dii turpe non est portorium locare, ne Herma-
« creonti quidem turpe est conducere. » Hæc tum
vera sunt, hoc pacto: « Quoniam cicatrix est, fuit
« vulnus; » tum verisimilia, hoc modo: « Si mul-
« tus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire
« oportebat »

Omne autem (sicut certas quasdam in partes distri-
buamus) probabile, quod sumitur ad argumenta-
tionem, aut signum est, aut credibile, aut judica-
tum, aut comparabile. Signum est, quod sub sen-
sum aliquem cadit, et quiddam significat, quod ex
ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut
in ipso negotio, aut post sit consecutum, et tamen
indiget testimonio et gravius confirmationis; ut
crucior, fuga, pallor, pulvis, et quæ his sunt similia.
Credibile est, quod sine ullo teste, auditoris opi-
nionem firmatur, hoc modo: « Nemo est, qui non
« liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. »
Judicatum est, res assensione, aut auctoritate, aut
iudicio alicujus, aut aliquorum comprobata. Id
tribus in generibus spectatur, religioso, communi,

* Aristot. Rhetor. II, 23.

approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicant; commune est, quod omnes vulgo probant, et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum miseretur; approbatum est, quod homines, quum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut Gracchi patris factum, quem populus romanus eo, quod insciente collegam in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Ejus partes sunt tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio, rem cum re ex similitudine confereas. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicujus hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat*. Horum exempla et descriptiones in præceptis elocutionis cognoscuntur.

Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, et pars constitutionis, et omnis controversia, sive in ratione, sive in scripto versetur, tractari debeat, et quæ in quasque argu-

* Quintil. v. 2.

mentationes conveniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, et modos, et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus; post describe et electe in genus quodque causæ, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, et certas in partes distingui et suavissimum est, et summe necessarium, et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea præceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti absolutio quoque argumentandi adjugetur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

XXXI. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubiis captat assensionem ejus, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: velut apud Socraticum Æschinem demonstrat Socrates, cum Xenophonis uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasiæ locutam: « Dic mihi, quæso, Xenophonis uxor, si vicina tua melius

«habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an
 «tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem, et
 «ceterum ornatum muliebrem pretii majoris ha-
 «beat, quam tu habes, tuumne an illius malis?
 «Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa
 «meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum
 «an illius malis*?» Hic mulier erubuit.

Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem
 instituit: «Quæso, inquit, Xenophon, si vicinus
 «tuus equum meliorem habeat, quam tuus est,
 «tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit.
 «Quid si fundum meliorem habeat, quam tu ha-
 «bes, utrum tandem fundum habere malis! Illum,
 «inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem melio-
 «rem habeat, quam tu habes, utram malis?»
 Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post As-
 pasia: «Quoniam uterque vestrum, inquit, id
 «mihi solum non respondit, quod ego solum audire
 «vuleram, egomet dicam, quid uterque cogitet.
 «Nam et tu, mulier, optimum virum mavis ha-
 «bere, et tu, Xenophon, uxorem habere lectis-
 «simam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis,
 «ut neque vir melior, neque femina lectior in
 «terris sit, profecto id semper, quod optimum

* Idem exemplum postquam adduxit Quintil. v, 2, de-
 monstrat quid pudice respondendum fuisset uxori Xeno-
 phontis. Locum adeas.

«putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et
 «tu maritus sis quam optimæ, et hæc quam optimo
 «viro nupta sit.» Hic quum rebus non dubiis esset
 assensus, factum est propter similitudinem, ut
 etiam illud, quod dubium videbatur, si quis sepa-
 ratim quæreret, id pro certo, propter rationem
 rogandi, concederetur.

Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est,
 propterea quod nihil ipse afferre ad persuaden-
 dum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat,
 quicum disputabat, aliquid conficere malebat,
 quod ille ex eo, quod jam concessisset, necessario
 approbare deberet.

XXXII. Hoc in genere præcipiendum nobis vide-
 tur, primum, ut illud, quod inducemus per simi-
 litudinem, ejusmodi sit, ut sit necesse concedi.
 Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod du-
 bium sit, concedi. dubium esse id ipsum non oport-
 ebatur. Deinde illud, cujus confirmandi causa fiet
 inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit,
 quas res, quasi non dubias, ante induxerimus.
 Nam ante aliquid nobis concessum esse, nihil pro-
 derit, si ei dissimile erit id, cujus causa illud con-
 cedi primum vulerimus. Deinde non intelligatur,
 quo spectent illæ primæ inductiones, et ad quem
 sint exitum perventuræ. Nam qui videt, si ei rei,
 quam primo rogetur, recte assenserit, illam quo-

que rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum: prima pars ex similitudine constat una, pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cujus causa similitudinēs adhibite sunt; tertia ex conclusionē, quæ aut confirmat concessionem, aut, quid ex ea conficiatur, ostendit.

XXXIII. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplam subjecerimus: videtur hujusmodi quoque utendum exemplo, non quo præcepto differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum voluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo

in hac causa, quæ apud Græcos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, et quam paucos dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, quam scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: « Si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, et addat exceptionem hanc: EXTRA QUAM SI QUIS REIPUBLICÆ CAUSA EXERCITUM NON TRADIDERIT, patiēmini? non opinor. Quod si vosmet ipsi, quod a vestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, injussu populi, ad legem adscribi jubeatis, populus Thebanus id patitur fieri? Profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, ¹ rectum vobis ² videatur? Noyi vestram intelligentiam, non potest ita videri, iudices. Quod si literis corrigi neque ab illo, neque a vobis scriptoris voluntas potest; videte, ne multo indignius sit, id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. » Ac de inductione quidem satis in præsentia

¹ Rectumne. ² Videtur.

dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

XXXIV. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum, sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, quum idem usu dicendi sequerentur, paululum in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque ejus partes esse dixerunt, partim non plus, quam in tres partes posse distribui putaverunt. Forum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est, et non ejusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt, primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: «Melius accurrantur, quæ consilio gerantur, quam quæ sine consilio administrantur.» Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbati putant oportere, hoc modo: «Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructor est rebus, et apparatus, quam ea, quæ temere et nullo consilio administratur.» «Exercitus is, cui præpositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius

«regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alijus administratur. Eadem navigij ratio est. «Nam navis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur.» Quum propositio sit hoc pacto approbata, et duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: «Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.» Hujus assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: «Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuæ commutationes, non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ; et diurnæ nocturnæque vicissitudines, nulla in re unquam mutata, quidquam nocuerunt. Quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari.» Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id inferat solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: «Consilio igitur mundus administratur;» aut unum in locum quum condaxerit breviter propositionem et assumptionem, ¹ adjungit, quod ex his conficiatur, ad

¹ Sint. ² Id adjungit.

hæc modum : « Quod si melius geruntur ea , quæ
« consilio , quam quæ sine consilio administrantur ,
« nihil autem omnium rerum melius administra-
« tur , quam omnis mundus ; consilio igitur mun-
« dus administratur . » Quinquēpartitam igitur hoc
pacto putant esse argumentationem .

XXXV. Qui autem tripartitam esse dicunt , ii
non aliter putant tractari oportere argumentatio-
nem , sed partitionem horum reprehendunt . Negant enim neque a propositione , neque ab assum-
ptione approbationes earum separari oportere , ne-
que propositionem absolutam , neque assumptionem
sibi perfectam videri , quæ approbatione confir-
mata non sit . Quare quas illi duas partes ¹ nu-
merant , propositionem et approbationem , sibi
unam partem videri , propositionem : quæ si ap-
probata non sit , propositio non sit argumentatio-
nis . Item , quæ ab illis assumptio , et assumptionis
approbatio ² dicatur , eandem sibi assumptionem
solam videri . Ita fit , ut eadem ratione argumenta-
tio tractata , aliis tripartita , aliis quinquēpartita
videatur . Quare evenit , ut res non tam ad usum
dicendi pertineat , quam ad rationem præceptio-
nis .

Nobis autem commodior illa partitio videtur

¹ Numerant . ² Dicitur .

esse , quæ in quinque partes distributa est , quam
omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti ,
maxime secuti sunt . * Nam quemadmodum illud
superius genus argumentandi , quod per inductio-
nem sumitur , maxime Socrates et Socratici tracta-
verunt : sic hoc , quod per ratiocinationem expo-
litor , summe est ab Aristotele , atque a peripate-
ticis , et Theophrasto frequentatum ; deinde a
rhetoribus iis , qui elegantissimi atque artificiosis-
simi putati sunt . Quare autem nobis illa magis
partitio probetur , dicendum videtur , ne temere
secuti putemur : et breviter dicendum , ne in hu-
jusmodi rebus diutius , quam ratio præcipiendi
¹ postulet , commoremur .

XXXVI. Si quædam in argumentatione satis est
uti propositione , et non oportet adjungere appro-
bationem propositioni ; quædam autem in argumen-
tatione infirma est propositio , nisi adjuncta sit
approbatio : separatam quiddam est a propositione
approbatio . Quod enim ² et adjungi et separari ab
aliquo potest , id non potest idem esse , quod est id ,
ad quod adjungitur , et a quo separatur . Est autem
quædam argumentatio , in qua propositio non indi-
get approbatione ; et quædam , in qua nihil valet

* Supra , cap. xxiv .

¹ Postulat . ² Abest et .

¹ sine approbatione: ut ostendemus; separata est igitur ² a propositione approbatio. ³ Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo.

Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, ³ et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est hujusmodi: « Si, quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. » Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: « Fui autem Athenis eo die. » Hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio ⁴ consequitur. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione. Nam esse quamdam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatam esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus quam tripartitam argumentationem.

Simili modo liquet, alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione: ⁵ si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, et non oportet adungere approbationem assumptioni; qua-

¹ Absque. ² Ostendemus. ³ Eo. ⁴ Consequetur. « Igitur in cæde interesse non potui. » Est, etc. ⁵ Nam si.

dam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adjuncta sit approbatio: separatam quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis; quædam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo.

Quæ perspicuam omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est hujusmodi: « Si oportet sapere, dare operam philosophiæ convenit. » Hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: « Oportet autem sapere. » Hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quamdam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem.

XXXVII. Atque ex his illud jam perspicuum est, esse quamdam argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indiget approbationis,

hujusmodi; ut certum quiddam, et breve, exempli causa, ponamus: « Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est; « summo autem opere sapientia petenda est; summo « igitur opere stultitia vitanda est. » Hic et assumptio, et propositio perspicua est. Quare neutra quoque indiget approbatione.

Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adjungi, tum non adjungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam, vim suam, tanquam certam et propriam, obtinere*. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuunt argumentationem.

Quinque sunt igitur partes ejus argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit; assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur; assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id,

* Dissentit Quintil. v, 14.

quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripartita; tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videre posse consistere.

XXXVIII. Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus; horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Quinquepartita argumentatio est hujusmodi: « Omnes leges, judices, ad commodum reipublicæ « referre oportet, et eas ex utilitate communi, non « ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. Ea « enim virtute et sapientia majores nostri fuerunt, « ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque utilitatem reipublicæ proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; « et, si scripsissent, quum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges « legum causa salvas esse vult, sed reipublicæ, quod « ex legibus omnes rempublicam optime putant « administrari. Quam ob rem igitur leges servari « oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicæ servimus, et reipublicæ commodo atque utilitate « leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil « oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis